

ОБЛІКОВА ПОЛІТИКА ПІДПРИЄМСТВА В СИСТЕМІ РЕГУЛЮВАННЯ БУХГАЛТЕРСЬКИМ ОБЛІКОМ

В статті розглянуто рівні облікової політики, що виділяються різними вченими та дослідниками. Проведено порівняльну характеристику облікової політики в США та пострадянських країнах і запропоновано основні шляхи вирішення проблем законодавчого регулювання в сфері методики ведення бухгалтерського обліку на підприємстві

Останнє десятиріччя в Україні характеризується переходом від суцільної регламентації в питаннях ведення бухгалтерського обліку до надання права вибору облікових методик на підставі професійного судження. Результатом вищезазначених змін є поява у вітчизняному бухгалтерському обліку такого інструменту, як облікова політика. Це є проявом змішаного підходу до організації обліку, який на сучасному етапі набуває широкого розповсюдження, і передбачає поєднання централізованого регулювання (державного або професійними організаціями) з власними правилами організації облікового процесу, виходячи з галузевої належності та особливостей діяльності підприємства.

Разом з цим щодо облікової політики та її використання не розв'язано низку концептуальних питань. Аналіз теоретичних та практичних розробок щодо облікової політики, проведений спільно з доц. Т.В. Барановською [2], дозволив виявити, що проблемними питаннями на сучасному етапі є: визначення сутності та змісту облікової політики; її місця в системі бухгалтерського обліку; призначення облікової політики; а також розгляд облікової політики як фактору, що впливає на отримання та співставлення макроекономічних показників.

Для розв'язання поставлених проблем застосуємо методи порівняння, аналогії, аналізу, синтезу та принцип історизму.

Облікова політика як спосіб організації господарювання розглядалась ще у 1901 р., зокрема, в статті “Моменты, определяющие нормирование официального учетного процента. Учетная политика” – автор С.М. Барац. Виникнення облікової політики як облікової категорії в США датується 1932 р. і пов'язується зі встановленням облікових стандартів. Поява терміну “облікова політика” в офіційній лексиці бухгалтерського обліку пострадянських країн пов'язується з процесами його реформування відповідно до ринкових відносин шляхом гармонізації з міжнародними стандартами. Розповсюдженою є позиція, згідно з якою початок використання цього терміну в обліку пострадянських

країн припадає на кінець 80-х років ХХ ст., що стало результатом перекладу термінології міжнародних стандартів, які видаються КМСФЗ, а саме англійського словосполучення “accounting policies” (“accounting policy”).

Виконання обліковою політикою ролі проміжної ланки між жорстким централізованим регулюванням бухгалтерського обліку та можливістю забезпечення адекватності обліку для кожної господарської ситуації зумовлює виявлення її місця в системі нормативного регулювання бухгалтерського обліку (табл. 1).

Таблиця 1. Рівні нормативного регулювання бухгалтерського обліку

<i>Автор</i>	<i>Кількість рівнів</i>	<i>Склад рівнів</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Л.П. Хабарова [19], Ю. Кузнецова [10], А.А. Ефремова [8], Л.М. Полковський, [16, с. 406]	1	Закони і інші законодавчі акти (укази Президента, постанови Уряду)
	2	Положення з бухгалтерського обліку
	3	Методичні вказівки з ведення бухгалтерського обліку (інструкції, рекомендації), в т.ч., що враховують галузеві особливості
	4	Децентралізовані нормативні акти підприємства, що формують його облікову політику в методичному, технічному і організаційному аспектах
А.Я. Фрідланд, Л.С. Ханамірова [18, с. 5]	1	Цивільний кодекс РФ
	2	Закон Про бухгалтерський облік
	3	Положення з бухгалтерського обліку
	4	Інструкція та вказівки Міністерства фінансів та державної податкової служби
	5	Облікова політика підприємства
В.П. Астахов [1, с. 309]	1	Закон РФ “Про бухгалтерський облік”
	2	Нормативні документи Уряду РФ з бухгалтерського обліку, Аудиторська палата Росії. аудиторські фірми
	3	Облікова політика підприємства
Н.М. Кондакова [9]	I законодавчий	Закон про бухгалтерський облік та звітність, Кодекси, Закони, Укази (Декрети) Президентів держав и постанови Уряду
	II нормативний	Положення (стандарти) бухгалтерського обліку
	III методичний	Інші нормативні акти, плани рахунків, методичні вказівки, включаючи різні рекомендації та інструкції за окремими питаннями бухгалтерського обліку, розроблені Міністерствами фінансів і галузевими міністерствами та відомствами
	IV локальний	Представлений на всіх підприємствах розробленою та затвердженою обліковою політикою та рядом інших документів, призначених для внутрішнього використання підприємством

1	2	3
В.М. Пархоменко, О.М. Петрук [15]	I	Вихідні правові норми: Цивільний і Господарський кодекси, Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”, тобто нормативно-правові акти вищої юридичної сили
	II	Акти вищих органів виконавчої влади: Постанови Кабінету Міністрів України, Укази Президента в сфері бухгалтерського обліку
	III	Підзаконні акти Мінфіну: положення (стандарти) бухгалтерського обліку, інші нормативно-правові документи з бухгалтерського обліку і фінансової звітності, що затверджуються Міністерством фінансів України
	IV	Нормативно-правові акти (інструкції, положення, вказівки) та методичні рекомендації Мінфіну та інших органів, що розробляються і затверджуються на основі П(С)БО з урахуванням особливостей і потреб певних видів діяльності
	V	Децентралізовані нормативні акти: накази, розпорядження суб’єктів господарювання щодо форм організації бухгалтерського обліку і облікової політики

Кількість рівнів нормативного регулювання бухгалтерського обліку може варіювати в межах від трьох до п’яти, однак у всіх з розглянутих джерел одним з рівнів, є облікова політика, яка виражає права підприємства щодо організації бухгалтерського обліку. Наприклад, у російських авторів характерною для їх країни є чотирьохрівнева система нормативного регулювання.

Якщо розглядати облікову політику як елемент регулювання, виділення рівнів нормативного регулювання повинно базуватися на ієрархії нормативних документів згідно з їх правовою силою та функціональному розмежуванні керівних органів з бухгалтерського обліку, що визначені Законом Про бухгалтерський облік.

У зв’язку з тим, що облікова політика формується в нормативному акті нижчого рівня, а бухгалтерське законодавство є комплексним, вона повинна ґрунтуватися на наступних нормативних актах: 1) Конституція України; 2) кодекси (господарський, цивільний); 3) закони; 4) підзаконні акти (Укази Президента, постанови Уряду, інструктивні матеріали Міністерства фінансів).

В окремих випадках до елементів системи нормативного регулювання відносять не саму облікову політику, а відповідний стандарт або положення бухгалтерського обліку, яким визначаються питання її формування та розкриття. Це характерно також для Росії та Молдови, в яких існують відповідні Положення “Облікова політика підприємства”. В Україні таке положення на сучасному етапі відсутнє.

Як правило, такий стандарт знаходиться в числі перших, схвалених національними органами регулювання, тому вивчення закордонного досвіду, дозволить за аналогією визначити вимоги до його оформлення в рамках одного з рівнів регламентації бухгалтерської діяльності в нашій країні.

Насамперед, необхідно розрізнити “предмет” і “зміст” положення про облікову політику. Тоді як предмет це сам процес прийняття і розкриття облікової політики, тобто яким чином підприємство повинне підійти до розробки власної політики, зміст облікової політики залежить від конкретного підприємства. Саме цим повинна визначається логіка побудови даного положення. Тут виникає питання: навіщо потрібно регулювати процедуру прийняття і розкриття облікової політики? Переважне призначення цього кроку полягає у створенні основи для стабільної фінансово-господарської діяльності підприємства. Крім того, положення повинні містити підхід до того, яким чином може будуватися бухгалтерська звітність у відношенні розкриття облікової політики. В основу положення закладаються декілька моментів: по-перше, самостійність підприємства в рамках загальноприйнятих принципів обліку, що має на увазі не зміну основних принципів, а можливість їх реалізації різними способами; по-друге, публічність (у даному випадку розуміють доступність користувачам) інформації про облікову політику (при цьому вимога обов’язкової публікації основних форм звітності, для того щоб не спровокувати фінансовий крах підприємства, повинна узгоджуватись з дотриманням вимог конфіденційності, яка міститься в їх інформації); по-третє, використання міжнародного досвіду регулювання облікової політики.

Дане положення, як частина загальної системи нормативного регулювання обліку, регламентує форму або спосіб ведення обліку. При цьому можливий вибір форми обліку: або та, при якій саме підприємство вибирає систему обліку в рамках загальноприйнятих правил і рішень, або та, при якій ведення обліку пропонується та регламентується державою, асоціацією бухгалтерів тощо. Крім перерахованих вище особливостей, розглянуте положення визначає перелік господарських ситуацій, при яких можлива зміна облікової політики протягом звітного періоду. За кордоном однією з переваг Положення вважається можливість вибору з декількох облікових прийомів, що впливають на фінансовий результат діяльності підприємства (наприклад, право вибору варіанта нарахування амортизації основних засобів і нематеріальних активів; варіанту оцінки матеріалів при їх списанні на витрати виробництва і обігу; способи віднесення витрат з управління на витрати або результати господарської діяльності). Тим самим Положення надає підприємствам можливість у певних межах прискорювати або сповільнювати нагромадження засобів для

реконструкції, відновлення і розвитку, а, отже, узаконити систему визначеного регулювання суми прибутку по роках. Регулювання прибутку по роках здійснюється переважно шляхом його резервування. Відповідно до чинного законодавства підприємствам дозволено створювати за рахунок прибутку резервні кошти (для покриття непередбачених витрат), а також – резерв сумнівних боргів за розрахунками з віднесенням його суми на результати господарської діяльності. Залишки невикористаних коштів по резервного капіталу переходять на наступний звітний період, а невитрачені суми резерву приєднуються до прибутку відповідного року. У практиці країн з розвинутою ринковою економікою законодавство дозволяє підприємствам використовувати систему резервування прибутку більш широко. Зокрема, вони можуть, крім вищезгаданих, створювати резерви прибутку за рахунок, так званої, “трансформації”, тобто за рахунок відкладених (відстрочених) податків або нарахування витрат і доходів майбутніх періодів.

Іншим суттєвим моментом є зазначений в Положенні про облікову політику підприємства, його взаємозв’язок, як елементу системи нормативного регулювання обліку, з іншими Положеннями з бухгалтерського обліку. Тобто прийняття чи відхилення подібного Положення у вітчизняній практиці залежить від вже існуючих П(С)БО. Нами раніше було запропоновано Положення “Професійне судження бухгалтера”. В разі його прийняття, з метою не допущення дублювання та зайвої регламентації приймати додаткове Положення, яке значною мірою визначає права бухгалтера, є недоречним. До того ж питання, що входять до облікової політики, вже віднесені на децентралізований рівень регулювання (підприємств), діючим законодавством.

Можливість існування положення про облікову політику зокрема, а також кількість рівнів нормативного регулювання, їх характер і якісний склад (в тому числі, наявність можливостей у формуванні облікової політики окремого підприємства) характеризують політику держави у сфері бухгалтерського обліку (облікову політику держави), тобто мова йде про рівні реалізації облікової політики.

Можливість існування облікової політики на кількох рівнях логічно впливає з того, що вона є складовою системи бухгалтерського обліку, яку також в свою чергу, можна розглядати як на мікрорівні (на рівні окремого підприємства), де основним завданням виступає визначення фінансового результату або добробуту власників, так і на макрорівні, для розрахунку таких показників як рахунки поточних операцій і рахунки нагромадження із СНР.

Дворівневність облікової політики знайшла відображення в працях вчених як в Україні, так і за її межами. Зокрема, проф. В.Г. Швець розглядає облікову політику не на двох взаємопов’язаних рівнях, а з різних боків (рис. 1).

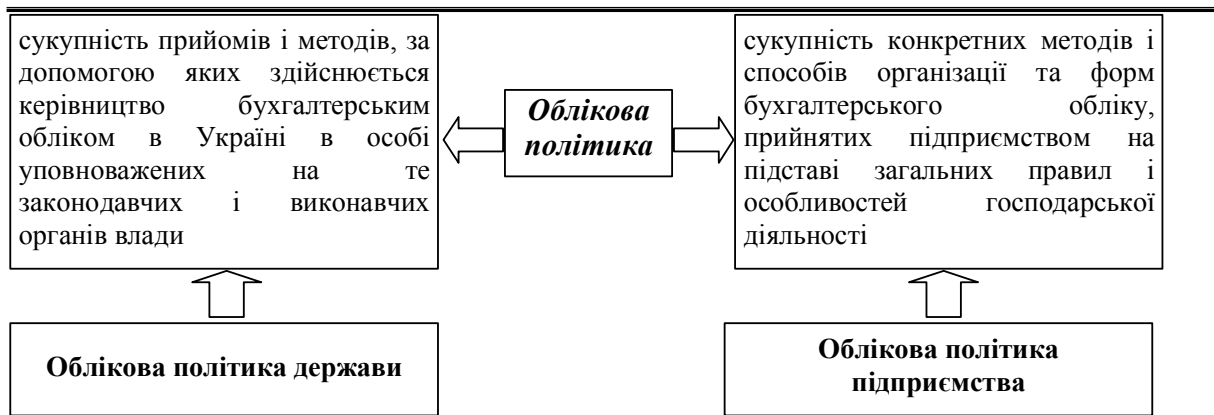

Рис. 1. Сутність облікової політики за проф. В.Г. Швецем [20]

Облікова політика держави повинна враховувати такі фактори як: рівень розвитку ринкової економіки, ступінь демократизації суспільства, поширення процесу інтеграції економіки країни у світовий економічний простір і вимоги міжнародних інституцій щодо стандартизації та гармонізації обліку. Свою облікову політику держава формує шляхом розробки й прийняття законодавчих актів та інших нормативних документів, які регулюють питання бухгалтерського та статистичного обліку й звітності. Як приклад проф. В.Г. Швець називає чинний Закон України Про бухгалтерський облік.

Проф. М.С. Пушкар також виділяє два рівні, з яких складається облікова політика:

- політика державних органів щодо розвитку системи обліку (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів);
- політика окремого підприємства по забезпеченню надійною фінансовою звітністю [17, с. 142].

Пізніше така позиція знайшла підтримку в працях проф. Ю.А. Вериги, С.М. Деньги [6, с. 209].

Отже, якщо сферою дії політики державних органів є система бухгалтерського обліку, то облікова політика підприємства обмежена лише процесом складання звітності. З таким підходом не можна погодитись, оскільки облікова політика має відношення не стільки до фінансової звітності, скільки до процесу ведення та організації бухгалтерського обліку, кінцевим продуктом якого може бути така звітність.

Погляди проф. В.Г. Швеця та проф. М.С. Пушкаря щодо формування облікової політики на державному рівні урядовими структурами й оформлення її у вигляді законів про облік, аудит, звітність є обґрунтованими. Однак окремі твердження є спірними, наприклад, щодо віднесення до такої політики поділу

єдиної системи обліку на підсистеми, визначення моделі обліку (англосаксонська чи континентальна).

Поділ єдиної системи бухгалтерського обліку на фінансовий та управлінський облік є не стільки політикою держави, скільки об'єктивним процесом. Адже скільки б держава не декларувала можливість використання управлінського обліку без бажання менеджерів цього не буде.

У Росії прихильником полірівневості облікової політики є проф М.І. Кутер [11], який пропонує трьохрівневий підхід: національна (державна), міжнаціональна, внутрішньофірмова облікова політика. Поняттям внутрішньофірмової облікової політики оперує також А.А. Єфремова [8].

Ще раніше проф. Л.З. Шнейдман сформулював підхід щодо дворівневості поняття облікової політики, згідно з яким необхідно розрізнити загальнонаціональну та облікову політику підприємства, рис. 2.

Рис. 2. Рівні облікової політики [21, с. 13-14]

Загальнонаціональна облікова політика, згідно з його підходом, передбачає розробку та встановлення певної сукупності вказівок, обов'язкових для виконання в незмінному вигляді всіма господарюючими суб'єктами незалежно від форм власності, обсягу, виду й галузі діяльності. Вона фіксується у законодавчих актах, нормативних положеннях, інструкціях

й інших подібних регламентах, що зумовлює обов'язковість її норм в силу законодавчого характеру. Основна мета такої політики полягає у забезпеченні доступу до порівняної інформації, наданні достовірної та об'єктивної картини фінансового та не фінансового характеру [21, с. 34].

У ході дисертаційних досліджень П.Я. Папковською [14, с. 25] запропоновано концепцію загальної облікової політики для країн СНД, основним напрямом формування якої пропонується регіональне об'єднання з питань бухгалтерського обліку для Росії, Білорусі, України та країн митного союзу з метою визначення його теоретичних засад відповідно до сучасного розвитку економіки та збереження традиційних підходів. Причому облікова політика знаходить втілення в розробці облікових стандартів для цього регіону на підставі наявного облікового фонду та його теоретичного сприйняття, яке склалося.

Така концепція, на її думку, забезпечить еволюційний шлях наближення організації бухгалтерського обліку та фінансової звітності до вимог міжнародних стандартів і розкриває місце, сутність та зміст системи управління формуванням собівартості продукції, управлінського та фінансового обліку, яка склалася [228, с. 4].

Незважаючи на можливість такого поділу, не можна погодитися з існуванням міжнародної облікової політики, так як це є спробою об'єднати два різнопланових поняття. Комплексність бухгалтерського законодавства, а також можливість функціонування системи нормативного регулювання досягається в першу чергу через використання єдиної термінології. У контексті розглянутого вище, для позначення рівнів облікової політики пропонуємо використовувати поняття “державна облікова політика” та “облікова політика підприємства” як такі, що перше відноситься до рівня національної системи бухгалтерського обліку, а друге до системи бухгалтерського обліку окремого підприємства.

Державна облікова політика – сукупність дій із загальних встановлених принципів функціонування бухгалтерського обліку в межах країни через розробку правил, норм, стандартів. Облікова політика підприємства – сукупність дій із формування комплексу методичних прийомів, способів і процедур організації та ведення бухгалтерського обліку, який відповідає особливостям діяльності підприємства та інтересам його власників.

Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що облікова політика на державному рівні має обов'язковий характер, тут формуються загальні засади бухгалтерського обліку, створюється його законодавча база, окреслюються межі, в яких власники кожного конкретного підприємства формують свою власну політику – облікову політику підприємства.

Ступінь свободи конкретного підприємства у формуванні облікової політики законодавчо обмежений державною регламентацією бухгалтерського обліку, котра представлена переліком методик та облікових процедур, серед яких є допустимі альтернативні варіанти. Вона визначається можливістю вибору конкретних способів оцінки, калькуляції, складу бухгалтерських рахунків тощо. Облікова політика підприємств цілковито залежить від державної політики: якщо в державі централізоване регулювання обліку, то облікова політика підприємства буде відсутня (як у колишньому СРСР).

Відмінності у розумінні поняття “облікова політика”, його сутності та значенні у вітчизняній практиці та практиці країн з ринковими відносинами, мають глибоке історичне коріння, тісно пов’язані з особливостями менталітету та історично сформованими особливостями науки про бухгалтерський облік.

За кордоном, наприклад, в США, була прийнята концепція відповідно до якої бухгалтерський облік необхідний для обчислення фінансових результатів господарської діяльності окремого підприємства. Засоби такого обчислення можуть бути різними. По-перше, оскільки керівництво будь-якого підприємства оцінює успішність своєї роботи за величиною отриманого прибутку, то, обираючи засоби (інструменти) його обчислення, бухгалтер формує і його обсяг. Остаточний вибір методологічних прийомів належить керівництву підприємства, але воно робить його за рекомендацією головного бухгалтера (фінансового директора). По-друге, оскільки для податкових служб з метою оподаткування також важлива сума прибутку, то вводяться певні обмеження на правила розрахунку оподаткованого прибутку. Для цих двох груп користувачів західні фахівці і формують те, що вони називають фінансовим обліком.

Однак у керівництва підприємством може бути своя мета, і вона не завжди збігається з метою податкових служб. В такому випадку для обчислення фінансового результату адміністрація може обрати інші прийоми (різні способи амортизації, своєрідні прийоми калькулювання готової продукції і послуг тощо) і організувати, крім фінансового обліку свій внутрішній управлінський облік. Прибуток, обчислений за даними фінансового обліку, може не збігатися з величиною, показаною в управлінському обліку. Але де-юре це не фальсифікація даних, а свідомий відкритий підхід до досягнення різних цілей – обчислення оподатковуваних сум і оцінки адміністрацією результатів своєї роботи. Взагалі, те, що в США називають управлінським обліком, містить в собі елементи нормування, фінансового аналізу, планування. В цьому розумінні управлінський облік за інформаційним змістом і колом вирішуваних завдань набагато ширший і різноманітніший, ніж фінансовий. Він повністю підпорядкований запитам менеджерів підприємства. Його дієвість

забезпечується орієнтацією на конкретні господарські завдання, вирішення яких ґрунтується на відповідній інформації про доходи і витрати.

У пострадянських країнах вибір облікової політики часто зводиться до порядку використання облікових реєстрів (кореспонденції рахунків), не впливаючи на результат, який відображається в звітності. Основною рисою облікової політики підприємства для вітчизняного обліку (як і інших пострадянських країн) є її поширеність не лише на процес складання та подання звітності, а й на питання організації та ведення обліку [4, с. 50] (див. табл. 2).

Але і тут є проблеми. За даними досліджень доц. Т.В. Барановської виявлено, що на більшості підприємств є наказ про облікову політику, але вони мають в більшості випадків формальний характер та в буквальному розумінні слова, просто дублюють окремі пункти Закону України Про бухгалтерський облік, а елементи наказу про облікову політику не обґрунтовані. Не проводяться попередні розрахунки щодо вибору методів оцінки майна, де перш за все, потрібно врахувати галузеві особливості кожного підприємства. Хоча, звісно, для кожного підприємства не можливо надати рекомендацій щодо вибору методів, а формування наказу потребує дослідження нормативно-законодавчої бази на досить високому рівні.

І в пострадянських країнах і у США визначення облікової політики є прерогативою адміністрації суб'єктів господарювання. Розкриття прийнятої облікової політики є обов'язковою складовою річної фінансової звітності. Але рівень свободи управлінського апарата в процесі визначення цієї політики принципово різний. Американська система передбачає істотно більше число можливих альтернатив обліку. Як вже зазначалось, облікова політика в Україні не використовується з кінцевою метою змінити результати, що відображаються в звітності. Це, звичайно, важливо у випадку перевірки податковою інспекцією, але це не є сутністю облікової політики в американському розумінні цього словосполучення.

Ще одна суттєва розбіжність міститься у підходах до оприлюднення (розкриття) облікової політики.

У США фірма зобов'язана розкривати тільки ті методи обліку, що істотно впливають на фінансові результати, відображені в звітності, і можуть вплинути на рішення користувачів, прийняті на основі цієї інформації. Сам порядок ведення обліку не важливий, якщо він стійко приводить до правильних результатів у звітності і піддається перевірці. В Україні, як і Росії, підприємство зобов'язане розкривати усі свої рішення з обліку, якщо воно мало вибір різних облікових методів, навіть якщо це не впливає або незначно впливає на звітність, що надається. Також, хоча і декларується можливість відхилення від принципів,

зафіксованих у законодавстві про бухгалтерський облік (за умови їхнього розкриття), але реальне застосування такої можливості практично відсутнє через необхідність узгодження таких відхилень з державними органами, порядок якого не визначений чітко дотепер.

Зміна облікової політики, що використовується, допускається в Україні в наступних випадках (п. 9 П(С)БО 6): якщо змінюються статутні вимоги, вимоги органу, який затверджує П(С)БО, або якщо зміни забезпечать достовірне відображення подій або операцій у фінансовій звітності підприємства [13].

У США просто зазначається, що застосований принцип можна змінити за необхідності. Природно, що така зміна повинна бути обґрунтованою. Можна також відзначити, що поняття зміни в обліку (accounting change) у США ширше, і складається власне зі зміни в обліковій політиці (principle change), зміни в оціночних показниках (change of estimate) і зміни в складі господарської одиниці (change of entity).

В обох країнах розкриття змін здійснюється в момент надання звітності, і дозволяється не розкривати облікову політику в квартальній звітності, якщо ця політика не змінювалася з моменту надання річної звітності. У США потрібно також розкриття очікуваних майбутніх змін в обліковій політиці.

В табл. 2. узагальнено відмінність між обліковою політикою в США та обліковою політикою пострадянських країн.

Таблиця 2. Порівняльна характеристика облікової політики в США та пострадянських країнах

<i>Характеристики облікової політики</i>	<i>США</i>	<i>Україна, Росія, Білорусь, Молдова</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Сфера дії	Складання та подання звітності	Організація обліку, ведення обліку, складання звітності
Відповідальні	Адміністрація підприємства	Власники, керівництво підприємства та головний бухгалтер
Документальне оформлення	Не оформлюється, розкривається у звітності	Наказ (положення) про облікову політику з відповідними додатками
Терміни формування	Доводиться до відома користувачів в кінці року шляхом розкриття в річній фінансовій звітності	Складається та оголошується шляхом видання наказу на початку нового звітного року
Інструменти	Політика вибору звітної дати Політика прибутку Політика інформаційного забезпечення Дивідендна політика Політика оцінки Амортизаційна політика	Елементи організаційної, методичної та технічної складової (серед яких форма організації бухгалтерського обліку, методи оцінки запасів, методи нарахування амортизації, робочий план рахунків, інвентаризація тощо)

1	2	3
Розкриття	Розкриваються тільки ті методи обліку, що суттєво впливають на фінансові результати, представлені в звітності, і можуть вплинути на рішення користувачів, прийняті на основі цієї інформації. Сам порядок ведення обліку не важливий, якщо він стійко приводить до правильних результатів у звітності і піддається перевірці	Розкриваються усі свої рішення по обліку, якщо воно мало вибір різних облікових методів, навіть якщо це чи не впливає незначно на звітність, що представляється

Крім наведених в табл. 2 розбіжностей можна зазначити, що важливе значення має, використання інструментів облікової політики. У країнах заходу, в першу чергу, для отримання звітності за такими показниками, які відповідають інтересам адміністрацій (показати підприємство в більш вигідному світлі або навпаки; зменшити розмір податку на прибуток, виплати дивідендів). Водночас у вітчизняній практиці ці можливості використовуються не так широко через надання прерогативи податковим розрахункам або так званому “податковому обліку” та нерозвиненість фондового ринку. Отримання фінансових ресурсів від банків шляхом прямого кредитування, яке переважає в Україні, не сприяє поширенню облікової політики. Адже комерційні банки вимагають безпосереднього доступу до всієї інформації щодо діяльності підприємств, яка може прояснити перспективи майбутнього погашення кредиту. Тому через вплив на показники фінансової звітності не можливо „покращити” фінансовий стан потенційного позичальника.

Крім того, до проблем, які породжуються впровадженням облікової політики у практику вітчизняних підприємств, відноситься її психологічне неприйняття, оскільки більшість бухгалтерів використовують ті методи, способи процедури, які використовувались до них, без аналізу впливу їх на показники звітності, а також нерозвиненість фондового ринку.

На сучасному етапі облікова політика є явищем відносно новим, яке потребує детальних теоретичних та практичних розробок для її ефективного функціонування, невирішеними залишаються питання формування облікової політики, порядку внесення змін, обсяги та способи її розкриття. Що стосується вимог до облікової політики підприємств, то в якості основної варто виділити її сталість або постійність з року в рік. Виключення складають випадки удосконалення облікової політики, наслідки яких повинні розкриватися в поясненнях до річної фінансової звітності.

Так, у Великобританії відповідно до стандарту 17 (SSAP 17) усі випадки змін після складання балансу поділяються на ті, які підлягають корегуванню, матеріальні (наприклад, операції, пов'язані з дебіторами) і не підлягають корегуванню, які розкриваються в примітці до звітності й описують їх результат та характер (наприклад, не існуючі на дату складання балансу факти, такі як, пожежа). Відповідно до стандарту 6 (SSAP 6), удосконалювання облікової політики, яке викликало матеріальні (суттєві) зміни, повинно відноситися до статей поточного звітного періоду, як коректування до раніше нарахованих резервів, і стосуватися суми доходу поточного періоду [5, с. 177].

У Німеччині зміни в обліковій політиці, які впливають на поточний дохід, повинні бути юридично погоджені з Комерційним Кодексом. У Бельгії, Італії та Іспанії прийнята інша практика: усі коректування повинні проходити через рахунок Прибутків і Збитків за минулий звітний період. Причому облікова практика цих країн визнає збитки від скоректованих подій, але не доходи. У Франції, наприклад, усі зміни повинні проходити через рахунок Прибутків і Збитків за екстраординарними статтями. Якщо зміни в обліку викликані удосконалюванням облікової системи, то всі коректування повинні відноситися до Резервів. Усі події, що не підлягають конкретуванню відповідно до основного принципу “діючого підприємства”, повинні бути детально проаналізовані в окремому документі – управлінському звіті.

В Україні вимозі постійності облікової політики підприємства також приділяють увагу. У вітчизняній практиці зміни в обліковій політиці повинні бути пояснені в річній бухгалтерській звітності (пояснювальній записці). Усі виправлення облікових даних як поточного, так і минулого року (після їх затвердження) здійснюються в звітності, складеній за звітний період, у якому були виявлені викривлення.

Розглядаючи призначення облікової політики слід звернути її увагу на юридичні аспекти, через які розкривається сутність облікової політики як елементу нормативного регулювання. Юридичні аспекти облікової політики передбачають виконання нею наступних функцій: 1) усунення суперечностей в чинному законодавстві; 2) використання облікової політики як способу захисту в судових спорах. Тобто, облікова політика є унікальним засобом для лібералізації системи бухгалтерського обліку, вдосконалення системи регламентації бухгалтерському обліку та усунення протиріч діючого законодавства.

Можливість використання облікової політики в локальному нормотворенні зумовлена передумовами застосування облікової політики. Так, проф. С.О. Ніколаєва виділяє два випадки, за яких підприємство має необхідність у формуванні облікової політики: 1) законодавством передбачено

декілька варіантів, підприємство обирає один з них; 2) законодавча регламентація не розроблена, підприємство самостійно розробляє способи ведення обліку [12, с. 6].

При цьому в обліковій політиці повинні знаходити своє відображення тільки ті положення бухгалтерського обліку, які мають різні варіанти застосування. Однозначні вимоги законів, положень, інструкцій, що використовуються в бухгалтерському обліку, не повинні повторюватись в Наказі про облікову політику.

При її формуванні розглядаються тільки ті питання, вирішення яких у відповідності з нормативними документами може відрізнитися від прийнятих на інших підприємствах. Наявність у нормативно-правовій базі формулювань “може” або “має право” тягне за собою визначення чергового елемента облікової політики

Враховуючи вищенаведене, доц. Т.В. Барановською було запропоновано наступний алгоритм встановлення облікової політики на підприємстві (рис. 3).

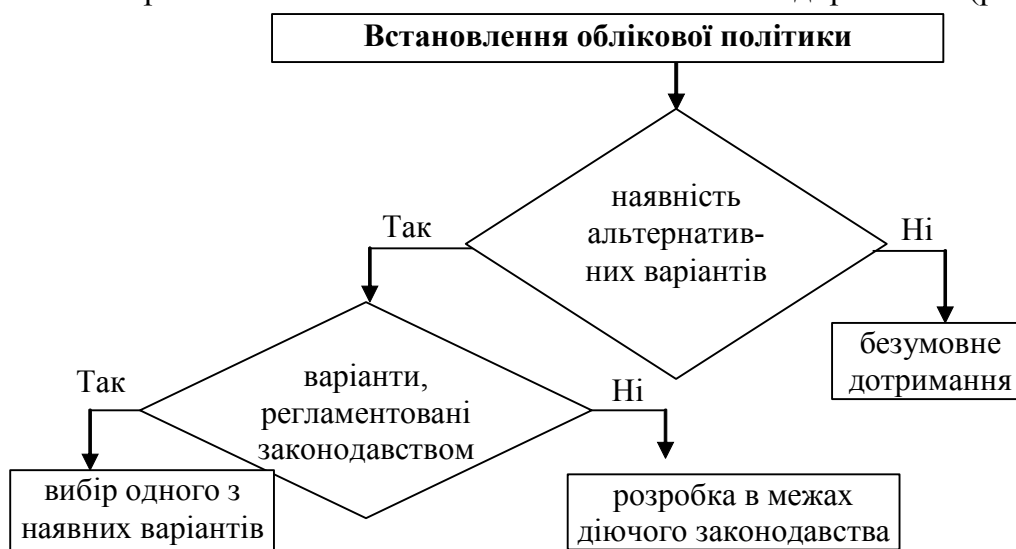

Рис. 3. Алгоритм процесу формування облікової політики [2, с. 10]

Отже, процедура формування облікової політики за конкретним питанням (об’єктом) полягає у виборі одного варіанту з кількох, що дозволяються законодавчими та нормативними актами, обґрунтуванні вибраного способу, виходячи з особливостей діяльності підприємства, та прийнятті його у якості основи для ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності.

Необхідно звернути увагу на те, що обрані методичні прийоми, способи та процедури повинні відповідати особливостям діяльності конкретного підприємства, тобто процес формування полягає лише у їх виборі або розробці, а й детальному аналізі того чи іншого елемента облікової політики.

Таким чином, процес формування облікової політики полягає у виборі і розробці методичних прийомів, способів та процедур ведення та організації бухгалтерського обліку з числа затверджених нормативними актами з бухгалтерського обліку та аналіз їх придатності до умов діяльності підприємства.

Процес організації обліку на підприємстві доцільно проводити за такими напрямками:

- перший методологічний напрям, визначає об'єкти та методи обліку, що використовуються для формування необхідної інформації;
- другий технічний напрям, відображає вибір форм реєстрів аналітичного і синтетичного обліку для внутрішньої звітності із зазначенням напрямків руху інформації у середині підприємства та для зовнішніх користувачів;
- третій організаційний напрям, передбачає розподіл обов'язків між працівниками в системі обліку на підприємстві.

Як уже зазначалося, практичних рекомендацій щодо формування наказу про облікову політику для кожного підприємства окремо надати не можливо, оскільки галузева специфіка кожного з них різна, тому, на нашу думку, надані пропозиції можливо допоможуть усунути негативні моменти в організації облікового процесу на підприємстві в цілому.

Водночас концептуальним питанням, що потребує додаткового дослідження, є вплив облікової політики на досягнення завдань бухгалтерського обліку. Використання облікової політики передбачає багатоваріантність облікового відображення, а це означає диспозитивність обліку за якого порушуються принципи викладені в ст. 3 Закону України Про бухгалтерський облік. Якщо кожне підприємство буде на власний розсуд використовувати всі можливі способи обліку, то облікова інформація буде неспівставною.

Для того щоб розв'язати суперечливу ситуацію необхідно: по-перше, чітко формулювання і закріплення в законодавстві економічних, в т. ч. бухгалтерських, понять і категорій. Цей висновок підтверджується світовим досвідом¹, а наші власні рекомендації висвітлені у ряді праць²; по-друге, у формулюванні диференційованого підходу у формуванні облікової політики, що розглядається нижче.

¹ Петрук О.М. Історія та іноземний досвід регулювання бухгалтерського обліку // Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки. – 2005. – № 3 (33). – С. 156-167.

² Петрук О.М. Согласование терминологии бухгалтерского и хозяйственного законодательства // Очерки по бухгалтерскому учету и контролю. Результаты диссертационных исследований проблем бухгалтерского учета и контроля Житомирской бухгалтерской научной школы: Монография. – Житомир: ЧП «Рута», 2005. – С. 42-84.

Для застосування порівняння даних бухгалтерської звітності повинна виконуватись найголовніша умова – забезпечення порівнюваності показників. Ця умова, в свою чергу, забезпечується дотриманням наступних вимог: 1) єдність методики обчислення показників і їх складу; 2) єдність вартісних, якісних, структурних факторів і факторів обсягу; 3) єдність періодів або моментів часу, за які було обчислено показники; 4) порівнюваність вихідних умов діяльності.

Недотримання вимоги єдності методики обчислення показників і їх складу, призводить до викривлення суті дослідження. Наприклад, при розрахунку показників фондоддачі, фондомісткості слід використовувати середньорічну вартість основних засобів, яка обчислювалась за різними методиками. Крім того, показники, що порівнюються, повинні бути однорідними за складом, обсягом включених у розрахунок складових. Неправомірно, наприклад, порівнювати валовий і чистий прибуток підприємств.

Так як облікову політику часто визначають як засіб, що дозволяє адміністрації підприємства легально маніпулювати фінансовими результатами, в літературі можна зустріти твердження, що при формуванні облікової політики вибір методу оцінки запасів, які вибувають, залежить від мети, що ставиться:

- збільшити суму прибутку за рахунок збільшення вартості запасів у залишку;
- зменшити суму прибутку за рахунок зменшення вартості запасів у залишку;
- показати реальну суму прибутку одночасно показуючи середню фактичну вартість запасів.

Тобто, якщо кожне підприємство обере метод оцінки запасів залежно від поставленого завдання, це вплине на формування собівартості і, відповідно, на фінансові результати, що знову ж таки унеможливить їх порівняння та прийняття на базі результатів такого аналізу управлінських рішень, не говорячи вже про недотримання п. 1 ст. 3 Закону України Про бухгалтерський облік, який передбачає, що метою ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності є надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства.

Єфремова А.А. пропонує розглядати облік як складову загальнодержавної системи формування макроекономічних показників [8, с. 6]. Разом з тим, ми не можемо порівняти дані аналізу діяльності (зокрема, щодо основних засобів та фінансових результатів) навіть на декількох підприємствах однієї галузі, а про здійснення міжгалузевих або міжрегіонального аналізу не може бути й мови.

Не заперечуючи необхідність критикувати колишню побудову бухгалтерського обліку, слід нагадати, що був і позитивний досвід, який необхідно використовувати. Нагадаємо, що усі 15 республік колишнього СРСР склали фінансову звітність за єдиними формами та правилами. Це дало можливість проаналізувати (порівняти) показники не лише за окремими галузями і регіонами, а й за окремими республіками та в цілому по країні. Використовувались єдині методи оцінки запасів, нарахування амортизації тощо, що забезпечувало порівнюваність показників, отриманих за допомогою обліку. Таким чином, було досягнуто такого рівня стандартизації чи уніфікації обліку, яку сьогодні пропагують як єдиний шлях розвитку бухгалтерського обліку в умовах глобалізації економіки [7].

Сьогодні усі ці можливості ми втратили, так як кожне підприємство веде облік та складає звітність за власними правилами та стандартами, які становлять облікову політику. В свою чергу аудитор, якого наймають підтверджує все, що робить підприємство в силу зацікавленості у грошовій винагороді за позитивний висновок [5]. Таким чином, ми отримуємо звітність, у достовірності якої невпевнені та дані якої не дають нам для аналізу жодної можливості, оскільки отримані під час розрахунків показники, крім того, що не можна порівняти з показниками інших підприємств, не мають будь-якого смислового навантаження (за даними звітності ми можемо нарахувати п'ять-шість показників, які дають мінімум інформації). Наслідком реформування стало те, що було втрачено значну кількість показників звітності. І це в той час, коли сучасна комп'ютерна техніка дозволяє складати та отримувати звітність з будь-яким ступенем деталізації без значних втрат ресурсів.

Раціональне використання облікової політики можливе за умови вивчення досвіду інших країн, і, зокрема, практики, яка вдало застосовується в ЄС. Національні системи регулювання обліку країн ЄС орієнтовані на стандарти КМСФЗ. Союзи присяжних бухгалтерів, аудиторів кожної країни ЄС приймають рішення про ступінь обов'язковості виконання міжнародних норм (у повному обсязі, анулювання або заміна окремих статей). Спеціальні закони, торгові кодекси, акти про компанії країн ЄС відображають основні бухгалтерські обов'язки різних категорій підприємств. Національні системи регулювання обліку приводяться у відповідність з Четвертою директивою ЄС від 25 липня 1978 р., що встановлює єдині норми і вимоги для країн Співтовариства за кожною статтею Балансу і Звіту про прибутки і збитки, координуючою різні облікові системи, та яка є основою для створення європейської регіональної системи бухгалтерського обліку. Відповідно до її вимог регулювання діяльності компаній проводиться в залежності від їх виду і розміру. Найбільш розповсюдженими формами компаній

у зарубіжних країнах є акціонерні (PLC) і приватні (Ltd. C) компанії з обмеженою відповідальністю. У залежності від розміру компаній, невеликих або середніх, для них у різних країнах є різні послаблення у вимогах публікації звітності і результатів аудиторських перевірок.

У термін “публікація” також вкладаються різні поняття. Так, у Великобританії, Іспанії, Італії він означає, що вся фінансова звітність повинна бути зареєстрована в спеціальному органі. У Великобританії, наприклад, в урядовому органі Register of Companies.

У Франції, крім реєстрації фінансової звітності, для ряду компаній передбачена їх публікація в Бюлетені (BALO: Bulletin des annonces legates obligatoires). У Німеччині фінансові звіти всіх компаній повинні публікуватися в Комерційному Регістрі, а великих компаній – ще й у Федеральній газеті. У Бельгії з 1991 р. річні звіти реєструються Національним Банком Бельгії, а для лістингових компаній, акції яких котируються на біржі, скорочені форми звітів повинні бути опубліковані в газеті. В Італії проведення аудиторської експертизи і публікація її результатів необхідні лише для лістингових компаній.

Диференційований підхід у вимогах до публікації звітності і результатів аудиторських перевірок призводить до розходжень у ступені свободи компаній при виборі ними тих чи інших методів обліку. З одного боку, позитивний вплив відкритої системи звітності на посилення довіри урядових органів і інвесторів є очевидним. З іншого боку, бувають ситуації, коли публікація фінансової звітності компанії може спровокувати її фінансовий крах. Саме цими причинами обумовлені розходження у вимогах названих країн. Іншими словами, вимога публікації звітності повинна узгоджуватися з вимогою її конфіденційності, згідно з якою, опублікована інформація не повинна завдавати збиток інтересам підприємства.

Запозичаючи викладений досвід, одним з варіантів розв’язання даної проблеми є диференційований підхід, запропонований проф. Ф.Ф. Бутинцем [3, с. 427-429] та доц. Т.В. Барановською [2, с. 13] до формування облікової політики, сутність якого відображена за допомогою табл. 3.

Таблиця 3. Диференційований підхід до формування облікової політики

№ з/п	Підприємства	Вимоги до складання звітності	Облікова політика
1	2	3	4
1	Підприємства, які є учасниками міжнародного ринку капіталу	Складають та подають звітність за правилами своєї країни та за МСФЗ або правилами країни з якою співпрацюють (країни власників)	Облікова політика полягає в побудові обліку таким чином, щоб він задовольняв вимоги країни, де засноване підприємство, та дозволяв трансформувати звітність до правил МСФЗ чи іншої країни, з якою співпрацює підприємство

1	2	3	4
2	Підприємства, які обмежуються діяльністю в межах однієї країни	Складають та подають звітність за правилами цієї країни	Єдина методична складова облікової політики для підприємств в межах однієї галузі або в межах вертикально інтегрованої структури, вибір елементів організаційної та технічної складової здійснюється підприємством
3	Малі підприємства	Складають спрощену звітність	Аналогічно до попередньої групи, з врахуванням особливостей складання форм спрощеної звітності

Достовірність інформації, яку одержують внаслідок реалізації певної облікової політики, визначається дотриманням принципів облікової політики, а саме: законності, єдності, ефективності, адекватності, гласності. Принцип адекватності вимагає максимальної відповідності методик бухгалтерського обліку особливостям діяльності підприємства. Оскільки кожне підприємство та його діяльність володіють певними унікальними рисами, таких методик необхідно розробити нескінченну множину. Крім того, як вже зазначалось, кожен факт може бути відображений по-різному.

Однак виконання бухгалтерським обліком функції мови бізнесу, можливість використання його інформації різними групами користувачів для різноманітних потреб вимагає обмеження використовуваних облікових методик. Разом з тим, кількість таких уніфікованих методик обмежена, що може створити проблеми у відображенні індивідуальних особливостей господарського життя підприємства. Встановлення нормативними актами варіантів ведення бухгалтерського обліку не можна розглядати як категоричну заборону на будь-які відхилення від них, якщо останні дозволяють забезпечити достовірне відображення фактів господарського життя, і навпаки, якщо встановлені законодавством методики не дозволяють досягти адекватності обліку господарській ситуації – підприємства можуть застосовувати відмінні від встановлених методик. Неодмінною умовою використання способів обліку, відмінних від встановлених або розроблених власними силами, вважаємо їх детальне розкриття для зовнішніх користувачів у примітках до фінансової звітності. Для цього необхідно розкриття здійснювати у вигляді документу, який складається з трьох секцій: 1) витяг з наказу про облікову політику в якому описуються застосовувані методичні прийоми; 2) способи ведення обліку, відмінні від встановлених нормативними актами або розроблені самостійно; 3) зміна облікової політики та її вплив на показники звітності. Таке розкриття забезпечить компроміс між необхідністю дотримання норм законодавства та максимальною адекватністю облікових процедур особливостям діяльності підприємства.

Проведене нами дослідження дозволяє виділити наступні напрями розв'язання поставленої проблеми:

Облікова політика є важливою складовою процесу лібералізації системи бухгалтерського обліку. За допомогою такого інструменту стає можливим не тільки процес “локального нормотворення”, але і процес економічного регулювання бухгалтерського обліку. Здійснюється спроба вирішення протиріч окремих норм законодавства, заповнення прогалин нормативних правових актів, захисту використання прийомів і методів бухгалтерського обліку на підприємстві, передбачених обліковою політикою.

Облікова політика (як і документ, що її відображає) переважно повинна містити положення з організації ведення бухгалтерського обліку на окремому підприємстві, а тому перспективним є розробка державою нормативних актів відповідного рівня, що зведуть до мінімуму невизначеність з методичних питань ведення обліку на окремому підприємстві, наприклад, детальних і суворих інструкцій, а не стандартів, як це має місце тепер.

Для цього необхідно:

1) звести до мінімуму запропоновані нормативними актами варіанти ведення бухгалтерського обліку конкретних господарських операцій;

2) самостійно розробляти методику бухгалтерського обліку конкретних фактів господарського життя виключно у випадках, коли така нормативними актами не встановлена;

3) застосовувати методи бухгалтерського обліку, відмінні від запропонованих нормативними актами, якщо останні не дозволяють достовірно відобразити відповідні факти господарського життя. Такий відступ від наказів нормативних документів повинно бути розкрито та обґрунтовано в пояснювальній записці до фінансової звітності підприємства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Астахов В.П. Теория бухгалтерского учета. – М.: Экспертное бюро-М, 1997. – 351 с.

2. Барановська Т.В. Облікова політика підприємств в Україні: теорія і практика: Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня к.е.н. – К.: НАУ, 2005. – 21 с.

3. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський облік в Україні. Міфологія. Частина 2. – Житомир: ЖДТУ, 2003. – 524 с.

4. Бутинець Ф.Ф. та ін. Організація бухгалтерського обліку: Підручник для ВНЗ. – Житомир: ЖІТІ, 2002. – 592 с.

5. Бутинець Ф.Ф., Горецька Л.Л. Бухгалтерський облік у зарубіжних країнах. Навчальний посібник. – Житомир: ПП “Рута”, 2002. – 542 с.

6. Верига Ю.А., Деньга С.М. Еккаунтинг ефективності вкладення капіталу в торговельну сферу. Частина 1. Теоретичні аспекти системи еккаунтингу: Монографія. – Полтава: ПУСКУ, 2002. – 355 с.
7. Дипиаса С. (младший), Эклз Р. Будущее корпоративной отчетности. Как вернуть доверие общества. – М.: Альпина Паблишер, 2003. – 212 с.
8. Ефремова А.А. Учетная политика предприятия: содержание и формирование. – М.: Книжный мир, 2000. – 478 с.
9. Кондакова Н.М. Экономические предпосылки гармонизации бухгалтерского учета на международном и национальном уровнях. // Вісник ЖДТУ: Економічні науки. – 2003. – № 2 (24). – С. 115-122.
10. Кузнецова Ю. Учетная политика предприятий малого бизнеса на 2000 год // «АиН». – №3 (51). – 2000. – С. 2-9.
11. Кутер М.И. Теория бухгалтерского учета: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 640 с.
12. Николаева С.А. Учетная политика организации: Принципы формирования, содержание, практические рекомендации, аудиторская проверка. – М.: Аналитика-Пресс, 1998. – 168 с.
13. Нормативна база: П(С)БО 1-26 // Баланс: Всеукраїнський бухгалтерський тижневик. – 2005. – № 2 (544). – 110 с.
14. Папковская П.Я. Производственный учет в АПК: теория, методология, методика и организация: Автореф. дис...д-ра экон. наук: 08.00.12 / Белорусский государственный экономический университет – Мн., 2000. – 39 с.
15. Пархоменко В.М., Петрук О.М. Законодавче та нормативно-методичне забезпечення регулювання бухгалтерського обліку // Вісник ЖІТІ. Серія: Економічні науки. – 2002. – № 18. – С. 107-117.
16. Полковский Л.М. Теория бухгалтерского учета: Учебн. пособие – М.: «Экономика и финансы», 2002. – 408 с.
17. Пушкар М.С. Тенденції та закономірності розвитку бухгалтерського обліку в Україні (теоретико-методологічні аспекти): Монографія. – Тернопіль: Економічна думка, 1999. – 422 с.
18. Фридланд А.Я., Ханамирова Л.С. Учетная политика предприятия. – М.: ПРИОР, 1999. – 96 с.
19. Хабарова Л.П. Учетная политика 2000 года. – М.: ЗАО «Бухгалтерский бюллетень», 2000. – 272 с.
20. Швець В.Г. Теорія бухгалтерського обліку: Навч. посіб. – К.: Знання-Прес, 2003. – 414 с.
21. Шнейдман Л.З. Учетная политика при переходе России к рыночной экономике. Автореферат дисертации на соиск. учен. степени д.э.н. – М.: 1995.